

BÁNCSA ISTVÁN BÍBOROS
(1205 K. — 1270)

Életrajzi vázlat

Az első magyar bíboros, Báncsa¹ nembeli István életének rendszeres feldolgozásával, pályafutása elemzésével mind a mai napig adós a hazai történetírás. A legbővebb összefoglaló ismereteket még mindig a 17—18. században készült nagy egyházi biográfiákban, vagy az elsősorban ezekből merítő, külföldön készült speciális feldolgozásokban lelhetjük fel róla. A magyar történeti irodalomban főként szórványadatok olvashatók a bíborosról, mindenekelőtt a tatárjárás-kori diplomáciai működése, ill. ama huzavona kapcsán, amelyet bíborosi egyháznak elhagyását követően érsekségébe való visszatérési kísérletével okozott. István bíborosra vonatkozó hiányos ismereteink kiegészítése, pályájának értékelése, a szórványos információk között meglévő ellentmondások feloldása csak egy rendszeres életrajz elkészítésétől lesz remélhető, melynek vázlatául szánjuk jelen dolgozatunkat. Pillanatnyilag a legfőbb életrajzi adatok rögzítésén túl csak annyira vállalkozunk, hogy felvetjük azokat a problémákat, amelyek feltétlenül további kutatásokat kívánnak tőlünk, ill. a megoldási lehetőségek számbavételével jelezzük későbbi vizsgálódásaink irányait.

István a 13. század arisztokráciájához tartozó Bács megyei központú Báncsa nemzetségből származik, melynek birtokai elsősorban a Délvidéken feküdtek. Egyházi pályafutását is ezen a vidéken kezdte, 1238-ban bácsi préposként bukkant föl, s már ekkor a király kancelláriájának vezetője volt.² Valószínűleg fiatal klerikusként a bácsi káptalanban tanult, a királyi kancelláriával, és az udvarral érsekén, Ugrin bács—kalocsai érseken keresztül került kapcsolatba. Ugrin érsek ugyanis két alkalommal is, először 1217 és 1219, majd 1230 és 1235 között vezette II. András kancelláriáját³. Vélhetően Istvánt műveltségének megszerzésében is ez a közeg támogatta. Egyházi felettesének, Ugrin érseknek a fiatal klerikusok tanulmányainak támogatása téren kifejtett mecénásságát mutatja, hogy Ugrin nevű unokaöccse az ő segítségével 12 évig teológiát tanult Párizsban. Az érsek talán rokonságán túl környezetének tehetséges klerikusait is ösztönözhetette, támogathatta.

Báncsa István nem közvetlenül Ugrin érseket követte a kancellária élén, hanem a IV. Béla ifjabb királyi kancelláriájának vezetését is ellátó Mátyás zágrábi prépostot, akit 1238-ban váci püspökké választottak. István a kancelláriai megbízással szinte egyidőben bácsi⁴ javadalmát feladva a közeli titeli királyi prépostság

¹ A régebbi hazai és a külföldi szakirodalomban Váncsa-ként szerepel a nemzetség, illetve István bíboros neve, a tévedés FEJÉR Gy. okmánytára nyomán általánosan elterjedt, s a hibás olvasatot KNAUZ N. is átvette. KARÁCSONYI J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Bp. 1900. 196. (továbbiakban: KARÁCSONYI).

² FEJÉRPATAKY L.: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 100. (továbbiakban: FEJÉRPATAKY); KARÁCSONYI 197—8.

³ FEJÉRPATAKY 95. és 97.

⁴ Fejér közlését átvette KNAUZ N. okmánytárában, KNAUZ N.: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I. Strigonii 1874. 350. (továbbiakban: MES), és ennek nyomán a külföldi szakirodalomban bácsi helyett váci prépostnak tüntetik föl Istvánt. GANZER, K.: Die Entwicklung des auswärtigen Kardinalats im hohen Mittelalter. Tübingen 1963. 168. (továbbiakban: GANZER), PARAVINCINI—BAGLIANI, A.: Cardinali di Curia e 'familiae' cardinalizie dal 1227 al 1254. I. Padova 1972. 350. (továbbiakban: PARAVINCINI—BAGLIANI).

vezetője lesz, egy olyan egyházzé, amelynek javadalmi betöltésénél az uralkodónak közvetlen beleszólási joga van.

1240-ben Mátyás váci püspök esztergomi érsekké választásával István nyeri el a megüresedett püspökséget, ezzel együtt a kancellári tisztséget feltételezhetően átadja az addigi alkancellárnak, Benedek budai, majd székesfehérvári prépostnak, de kapcsolata a királyi kancelláriával nem szakadt meg, sőt 1242-ben az Árpádok kancelláriai gyakorlatában szokatlan módon minden cím nélkül ad ki okleveleket.⁵

A tatártámadás elleni védekezés megszervezése alatt IV. Béla feleségének menekítését Istvánra bízta, aki az aradi és a csanádi társaskáptalanok prépostjaival az osztrák határszélre kísérték Laszkarisz Máriát.⁶ A muhi csatavesztés után már a menekülő király kíséretében találjuk a püspököt. 1241. május 18-án Zággrábban kelt oklevelében Istvánt nevezi ki IV. Béla IX. Gergely pápához küldött követéül. István a pápa mellett II. Frigyes császárt is felkereste Faenzaban, s a keresztény világ két vezetőjénél próbált segítséget keresni a tatárok szorongatta országnak.⁷ Noha a várt segítség mindkét részről elmaradt, a követjárás jelentékenyen befolyásolta István pályafutását. Személye ismertté vált római körökben, másrészt némi tájékozódást szerzett a pápa környezetében, a bíborosi kúrián belüli erőviszonyok felől.

Istvánt hazatérte után újból a király közvetlen környezetében találjuk, s IV. Béla 1242-ben még Dalmáciában őt jelöli a muhi csatában elhunyt Mihály esztergomi érsek helyére. IV. Ince pápa 1243-ban erősíti meg Istvánt, akinek római tekintélyét jelzi már, hogy ugyanebben az évben a Szentszék legátusává nevezik ki Dalmáciába és Horvátországba.⁸

István esztergomi érsekként az országnak a király után következő méltósága lett, jelentékeny befolyással bírva a király politikájára. IV. Béla a tatárjárás alatt keserűen csalódott a remélt külföldi segítségben. Különösen arra döbönt rá, hogy a császárra nem lehet számítani, viszont a tatártámadás megismétlődésének fenyegető veszedelme nélkülözhetetlenné tette a külső támogatást. IV. Béla ebben a helyzetben határozottan Róma felé fordult, amelyet a korábbiaknál rendszerebb követjárás is mutat. IV. Ince politikájában azonban egyre inkább háttérbe szorult a tatárkérdés, a pápa egy új keresztes hadjárat megszervezését helyezte előtérbe. Az 1245-ös lyoni zsinat után a pápai politika súlyponteltolódását csalódottan IV. Bélának is tudomásul kellett vennie, s ez egy új külpolitika kidolgozását követelte.⁹ A szomszéd országokat felértékelő, a realitásokat a korábbinál jobban számba vevő külpolitikával a régi irányvonal híveinek, köztük a Rómával jó kapcsolatot tartó István érseknek a befolyása jelentékenyen csökkent. IV. Béla és az esztergomi érsek viszonya érezhetően megváltozott ebben az időben. A súrlódást 1245-ben a megüresedett veszprémi püspökség betöltése körüli konfliktus mutatja. A veszprémi káptalan a megválasztandó püspökök kijelöléséhez ragaszkodó IV. Bélát megkerülve főpapjává választotta Zeland kanonokot, majd azt Bánca István érsek az uralkodó tudta nélkül meg is erősítette. Az ügyben a

⁵ FEJÉRPATAKY 100.

⁶ *Scriptores Rerum Hungaricarum*. II. Ed. E. SZENTPÉTERY Bp. 1938. 562.

⁷ FEJÉR Gy.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. IV/1. Budae 1829. 214. (továbbiakban: F.).

⁸ THEINER, A.: *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrancia*. I. Romae 1859. 187. (továbbiakban: THEINER I.).

⁹ KRISTÓ Gy.: *Az Aranybullák évszázada*. Bp. 1981². 111–3.; SZÜCS J.: *A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán*. IV. Béla és az egyház. in: *Történelmi Szemle* 1978. 164–5. (továbbiakban: Szücs).

király sérelmének orvoslására IV. Incéhez fellebbezett. Az uralkodó és az érsek rosszabbodó kapcsolatát jelzi az is, hogy a kialakuló gyakorlattal szemben a méltósággá vált kancellári tisztséget sem az esztergomi érsekkel töltötte be IV. Béla, hanem Benedek kalocsai főpap viselte azt.¹⁰ István magyarországi pozícióvesztésével ellentétben Rómában egyre növekedett tekintélye és 1252-ben IV. Ince – elsőként a magyar egyházból – őt emelte bíborosi rangra.

Rendkívül nehezen megválasztható kérdés, hogy milyen okok indították arra IV. Ince pápát, hogy bíborosi kinevezést adjon egy magyar főpapnak. A magyarázat több körülmény figyelembevételét igényli. Mindenekelőtt érdemes néhány szót ejteni a IV. Ince korabeli bíborosi kollégiumról. Amikor 1243. június 25-én IV. Ince pápa lett, egyik legfontosabb feladata a bíborosi kollégium létszámának feltöltése volt.¹¹ A 11. század óta a kollégium elméletileg 7 bíboros püspökből, 28 presbiter-bíborosból és 18 diakónus-bíborosból állt.¹² A 13. század elején azonban a létszám erőteljesen lecsökkent, s a kollégium átlagosan 20–25 fős létszámmal működött.¹³ Ez részben azzal magyarázható, hogy maguk a bíborosok voltak érdekelték a méltóságok elnyerésének korlátozásában, mert ezzel növelték önmön súlyukat, tekintélyüket, továbbá emelték részesedésüket a bíborosi jövedelmekből. Egyidejűleg azonban a kardinálisok kinevezésének kizárólagos jogát élvező pápa érdekei sem voltak e tendenciával ellentétesek, mert különösen IX. Gergely (1227–1241) egyházkormányzata idején erőteljes oligarchikus törekvések jelentkeztek a kúrián belül, s a bíborosi oppozícióval való együttélés, a kollégium frakciónak kezelése egyszerűbb volt a kardinálisok kisebb létszáma esetén. Az is számba veendő ugyanakkor, hogy 1235 óta II. Frigyes német–római császár tudatosan igyekezett támogatókra lenni a bíborosok testületében, s rajtuk keresztül befolyást gyakorolni a Szentszék politikájára.¹⁴ A császár törekvésével sikeresen osztotta meg a kollégiumot, s olyan kényes egyensúly alakult ki, amelyben minden változás a kollégium egybenmaradását veszélyeztette volna. Ismert, hogy az 1230-as évek végén kiújult harc a pápaság és a császárság között rendkívüli megrázkódtatásokat okozott az egyháznak. IX. Gergely halála után (1241. aug. 22.) II. Frigyes megszállta az egyházi államot, bíborosokat tartott fogságban, a kollégium kettészakadt, egy részük elmenekült Rómából, az ottmaradtok pedig a római arisztokrácia befolyása alatt álltak.¹⁵ Mire a hosszas alkudozások végén megválasztották IV. Incét, mindössze hét bíboros volt életben. Ince pápa az első promóció során (Róma, 1244. május 28.) 12 bíborost kreált,¹⁶ s így összesen 19 fővel biztosította a kollégium működőképességét. Bánca nembeli István nem ekkor került a bíborosi testületbe. Ez abból a szempontból érdemes a figyelemre, mert talán a legkézenfekvőbb magyarázata az lenne István bíborosságának, hogy a tatárok keltette veszedelem, illetve az elpusztított Magyarország egyházi viszonyainak helyreállítása tette indokolttá a magyar egyház személyes képviselését a

¹⁰ SZÜCS 168–9.

¹¹ WEBER, H.: *Der Kampf zwischen Papst Innozenz IV. und Kaiser Friedrich II. bis zur Flucht des Papstes nach Lyon*. Berlin 1900. 63–4. (továbbiakban: WEBER).

¹² ULLMANN, W.: *Kurze Geschichte des Papsttums im Mittelalter*. Berlin–New York 1978. 218. (továbbiakban: ULLMANN).

¹³ GANZER 202.

¹⁴ FEHLING, F.: *Kaiser Friedrich II. und die römischen Cardinäle in de Jahren 1227 bis 1239*. Berlin 1901. 48–50.

¹⁵ REUMONT, A.: *Geschichte der Stadt Rom*. II. Berlin 1867. 527–8.; Sütterlin, B.: *Die Politik Kaiser Friedrichs II. und die römischen Cardinäle in den Jahren 1239–1250*. Heidelberg 1929. 46–66.

¹⁶ EUBEL, C.: *Hierarchia Catholica Medii Aevi*. I. Regensburg 1898. 7. (továbbiakban: EUBEL I.).

kúriában. Bár teljesen nem lehet e feltételezést elutasítani, mégis, ha elsősorban ez adna indokot a kinevezésre, valószínűbb, hogy az első promóció során kapott volna helyet István a kardinálisok között. Tudott dolog, hogy az I. lyoni egyetemes zsinat összehívásakor az egyház öt problémájára igyekeztek gyógyírt keresni, nevezetesen az Európára támadt tatárok pusztítására, a latin császárságot fenyegető veszélyekre, az egyháznak II. Frigyes császár általi üldöztetésére, Jeruzsálem elvesztésére, továbbá az alsó- és a főpapság bűneire.¹⁷ A tatárveszély tehát — legalábbis az egyházi propagandában — nem veszítette el aktualitását az 1240-es évek közepén, még ha a zsinat végül szinte kizárólag a császárral szembeni ellentétekkel és a Szentföld ügyével foglalkozott is.¹⁸ A tatárkérdés kapcsán azt mindenesetre változatlanul érvényesnek kell tartanunk, hogy István, a IV. Béla által a tatárok okozta katasztrófa kapcsán delegált követség révén került személyes kapcsolatba az egyház legfőbb vezetőivel, s ismertségének, valamint a róla kialakult kedvező benyomásnak szerepe lehetett IV. Ince azon döntésében, hogy 1252-ben bíborossá emelje.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a 13. századra — párhuzamban a papság univerzális hatalmi igényeivel — a Szentszék nemzetek feletti, kozmopolita jellegét hangsúlyozandó, a bíborosi kollégium összetétele soknemzetiségűvé vált.¹⁹ Bánca István kinevezése tehát a magyar egyház és a királyság olyan értelmű méltánylásának is tekinthető, amellyel helyet kapva a katolikus egyház legfőbb vezetésében a nyugati kereszténység szerves részekénti és egyenrangú tagjakénti elismertséget szerzett.

A kinevezéskor István a paenestei püspökség élére került. A hét suburbiacarius püspökség hierarchikus rangsorában ez a negyedik helyet foglalta el. E bíboros-püspökséget a pápa 1244 júniusáig nem töltötte be. Az utolsó praenestei püspök, az egykor legátusként Magyarországon is megfordult Pecorari Jakab bíboros volt.²⁰ A promócióra valamikor 1252 folyamán került sor,²¹ amikor Bánca István mellett két további bíborost kreált az egyházfő. Az időközben két fővel megfogyatkozott kollégium létszáma ezzel 20 főre emelkedett.

István bíborossága idején újabb változás figyelhető meg a bíborosi testület működésében. Bár 1250-et, II. Frigyes halálát követően a pápaság egy időre mentesíthette magát a császárelenes harcoktól, s erőit az egyházkormányzat más terén sokasodó rendezetlen ügyeire összpontosíthatta, ám ez a nyugalmi időszak csak átmenetinek bizonyult. A Hohensauf császári hatalom összeomlása a német császárválasztást állítja az európai diplomácia középpontjába. Az 1253 után kibontakozó küzdelemben valamennyi nagy nyugat-európai monarchia harcba lendült a Hohenstauf-örökség teljes vagy részleges megszerzéséért. E harcok hatással voltak a bíborosi kollégiumra is, ám míg a 13. század első felében a törésvonalat a kúriai erőkön belül a pápai universalizmus képviselői és az oppozíció mérsékelt császárpárti állásfoglalása között lehetett meghúzni, 1253 után sokkal szétszabdaltabbak lettek az erőviszonyok. Az egyes európai monarchiák szemében rendkívüli módon felértékelődött a kollégium politikai jelentősége, mert akár

¹⁷ WEBER 77–81.

¹⁸ HEFELE, C. J.: Conciliengeschichte. V. Freiburg im Breisgau 1886. 1105–26.

¹⁹ ULLMANN 218.

²⁰ EUBEL I. 36.

²¹ Az erre vonatkozó adatok ellentmondásosak: EUBEL I. 7. 1251-et ad, 1252 mellett érvel PARAVICINI—BAGLIANI 341. 1. jegyzet. Ugyan István még 1252. október 20-án kelt oklevelében is csak esztergomi érseki címét használja (MES I. 392.), ám IV. Bélának egy 1252. október 14. előtti kelt diplomája már bíborosként címezi őt.

pártfogók szerzésére törekedve itt, akár politikájukat otthon támogató főpapjaiknak a kollégiumba juttatásán fáradozva befolyást igyekeztek szerezni a pápai politikára, s ezen keresztül kicsikarni saját, nemzeti királyságuk céljainak érvényesítését.²² A kúrián belül először az angol (IV. Sándor pápasága alatt: 1254–1261.), majd egyre inkább a francia törekvések (IV. Orbán: 1261–1265. és IV. Kelemen: 1265–1268. pápasága idején) találtak pártfogóra, de akadtak szószólói a spanyol és a Hohenstauf-leszármazottak érdekeinek is.²³ E pártharcokban nem ismert István bíboros elkötelezettsége egyetlen csoport érdekei mellett sem, valószínűleg teljesen kívül maradt a küzdelmeken. Nem biztos, hogy ebből személyének súlytalanságára kellene következtetnünk; talán inkább alkata, visszahúzódo személyisége magyarázhatja kívülállását, illetve az a körülmény, hogy mint magyar származású egyháznagy — megfelelően országa távolmaradásának az európai hatalmi viszonyok ezen átrendeződésében — teljesen idegennek érezhette magától mind a határozott elkötelezettséget, mind a tevőleges részvételt a frakcióharcokban. Sem magyar volta, sem az a tény, hogy országa első bíborosaként működött a kúriában nem predesztinálhatták arra, hogy vezető szerepre törjön a szentszéki politika formálásában. Ezek után érdemes vizsgálat alá vetni, mit tudunk Báncs István életútjáról azután, hogy bíborossá lett.

A kinevezés időpontjának mai tisztázatlansága miatt igen nehéz világosan látni az 1252-es év őszének történéseit, István távozásának körülményeit. Kinevezése után az esztergomi káptalan a király jelöltjét, Benedek kalocsai érseket választotta meg. A választáson maga István is részt vett, s a pápai felhatalmazás szerint meg is erősítette utódját. A megerősítésnél újra kitűnt, hogy az új bíboros és IV. Béla kapcsolata nem zavartalan. A király egy későbbi, pápához írt levelében utal vissza arra, hogy István a veszprémi esethez hasonlóan a király megkérdezése nélkül adta beleegyezését a káptalani electióhoz. Az esetnek természetesen csak formálisan volt jelentősége, mert a király jelöltjét választotta meg a káptalan, de facto azonban nem akarta István elismerni azt a királyi igényt, hogy a főpapok megerősítésénél előbb a király helyeslését ki kell kérni.²⁴

István még 1252 késő őszén Rómába érkezett, de már röviddel megérkezése után kieszközölte IV. Ince pápánál, hogy hagyja üresedésben az esztergomi érsekséget és adja át neki annak adminisztrátorát — in spiritualibus et temporalibus — jövedelmeivel együtt. István 1253 elején a kúriában tartózkodik és bekapcsolódik annak munkájába. 1253. február 25-én szerepel először a pápai rendelkezések aláírói között, s május végéig további négy alkalommal találkozunk nevével, május 5-én viszont IV. Ince kinevezi magyarországi legátusának (legatus de latere).²⁵ István azonban néhány hónapos távollét után véglegesen vissza akart térni Esztergomba. Döntésének hátterét nem ismerjük. A saját maga említette éghajlati okok és a közelebről nem részletezett nehézségek között talán anyagi természetű gondok is lehettek. Ezt támasztja alá, hogy bíborossá kinevezése után a pozsonyi tizedekkel egészítik ki új méltóságának jövedelmeit, 1254-ben pedig,

²² GANZER 203.

²³ GRAUERT, H.: Meister Johann von Toledo. in: Sitzungberichte der philosophisch-philologischen und der historischen Classe der königl. bayer. Akademie der Wissenschaften zu München. München 1902. 135–55.; Otto, H.: Alexander IV. und der deutsche Thronstreit. in: MIOG 19 (1899) 79–96.; MAUBACH, J.: Die Kardinäle und Politik um die Mitte des XIII. Jahrhunderts. Bonn 1902. 44–87.

²⁴ F. IV/2. 141.

²⁵ GANZER 168–9.; TÖRÖK J.: Magyarország prímásai. Pest 1859. 42–3., (továbbiakban: TÖRÖK); SZÜCS 168–71.; BALICS L.: A római katolikus egyház története Magyarországon II/1. Bp. 1888. 355–60., (továbbiakban: BALICS).

miután véglegesen lezárult előtte a visszatérés lehetősége, évi 300 márka ezüstöt kapott az esztergomi érsekség jövedelmeiből. Formailag ugyan püspöksége előkelő helyet biztosított számára a kollégiumban, azonban a megfelelő tekintély kivívásához költséges kísérlet kialakítása szükségeltetett. István, olasz származású kollégáival ellentétben, nem számíthatott családi vagyónára és összeköttetéseire, a más nemzetiségű bíborosokkal ellentétben pedig, akinek bejutását uralkodójuk is támogatta, az első magyar bíboros nem élvezte királyának segítségét.

A Rómában magát kényelmetlenül érző Istvánnak 1253 júniusának elején sikerült elérnie IV. Ince pápánál, hogy visszatérhessen Esztergomba. A pápa IV. Béla május 11-én kelt levelének valószínű ismeretében azonban tisztában volt a visszatérés várható nehézségeivel, s november elejéig fenntartotta Istvánnak a praenestei püspökséget.²⁶ István kiválása a kúriából azt jelentette, hogy bíborosi címének megtartása mellett megszűnik befolyása az egyetemes egyház politikájának alakításában.

A hazatérő Bánca Istvánt senki sem ismerte el, a király is határozottan kitartott Benedek megválasztása mellett, különösen azért, mert István legatus de latere meghatalmazással az egyházi joghatóság terén az érseki hatalmat meghaladó lehetőségekkel rendelkezett volna Magyarországon. A király főkegyúri jog irányába mutató egyházpolitikai terveinek komoly ellenpólusává válhatott volna a pápai központi hatalom érdekében dolgozó legatus.

IV. Béla 1253 őszén újabb levélben kéri a pápát Benedek megerősítésére, s ezzel egyidőben végre Istvánnak is be kellett látnia, hogy az esztergomi érsekség birtokbavételére nincs lehetősége, vissza kell térnie Rómába. IV. Ince, engedve a király egyre határozottabb kérésének, 1254 februárjában Benedek kalocsai érseket áthelyezte Esztergomba, Istvánnal pedig 1254 májusától újra mint praenestei püspökkel találkozunk a pápai rendelkezések aláírói között.²⁷

Az Itáliába visszatért bíboros újra bekapcsolódott a kúria munkájába. 1255-ben tagja Anagiban a Gioacchino da Fiore misztikus jóslatait összefoglaló és a joachimizmust továbbfejlesztő Gerardo di Borgo San Donnino ferences szerzetes „Liber introductorius in Evangelium Aeternum” munkáját vizsgáló pápai bizottságnak. Az 1254-ben Párizsban megjelent könyv különös fontosságát az adta, hogy Joachim 1260-ra jóslta meg az új kor kezdetét, a Szentlélek birodalmának eljövételét, a szellem hatalmát, nézetei pedig egyre erőtlenebb visszhangra találtak az egyetemeken és a kolduló rendi szerzetesek között. A bíborosi vizsgálat nyomán IV. Sándor pápa még 1255-ben elítélte a Liber introductoriumot, és betiltotta felolvasását a párizsi egyetemen.²⁸

A bíborosi kollégiumban minden szerzetesrendnek külön protektora volt, aki képviselte a rend érdekeit a pápa közvetlen környezetében. István növekvő tekintélyét mutatja, hogy 1261 és 1265 között az Itáliában igen népszerű, de tagjainak gyakran eretnekgyanus felfogásával, életvitelével sok problémát okozó

²⁶ István pecsétjének tanúsága szerint 1253 nyarán nem használta a praenestei püspöki címet. A pecsétet közli TÖRÖK 42. A bíborosi pecsét valóságát kétségbe vonja MAJLÁTH B.: Vánca István esztergomi érsek két pecsétje. Archeológiai Értesítő (1881) 163–4., azonban a pecsét ábrája nagyon hasonló a kortárs Toletanus János bíboros pecsétjéhez, körirata „S(igillum) Steph(ani) S(anctae) R(omanae) E(cclesiae) Car(dinalis) Arch(iepiscopi) Strig(oniensis)” pedig megfelel a III. Ince pápasága után a bíborosi kollégiumból kivált kardinálisok címhasználatának. GANZER 199–200.

²⁷ Lásd a 25. jegyzetet.

²⁸ PARAVICINI—BAGLIANI 352.; Lexikon für Theologie und Kirche. IV. Freiburg im Breisgau 1932. 416., ua. V. 448–50.

ferences rend, illetve női ágának, a klarisszáknek a bíborosi protektora volt.²⁹ 1266-tól viszont már a vilhelmiták érdekeit védte Rómában.

1254-ben, IV. Ince pápa halála után az új pápa, IV. Sándor unokaöccse, Riccardo Annibaldi bíboros a számos itáliai remetemozgalom és -közösség egyesítését és az egyház céljainak jobban megfelelé koldulórenddé alakítását kezdte meg. 1256 áprilisában létrejött az unió, s IV. Sándor „Licet ecclesie catholicae” bullájában megerősíti az ágostonos remeterendet. A Malavalle-i Vilmos (†1159) alapította, különösen Toszkánában jelentős, de az Alpokon túl is egyre terjedő vilhelmiták ragaszkodtak önállóságukhoz. A pápa néhány hónap múlva engedélyezi a vilhelmitáknak régi státusuk megtartását, és a remete életformát. A két rend viszonya azonban nem tisztázódott megnyugtatóan, különösen az unió idején az ágostonosokhoz csatlakozó rendházak kérdésében élesedett ki a vita. A tárgyalások eredménytelensége után, 1266-ban a pápa Bánca Istvánt mint a vilhelmiták protektorát bízta meg, hogy találjon kompromisszumot. 1266 augusztusában Istvánnak sikerült egyezsége jutnia az ágostonos remeték alapítójával és protektorával, Riccardo Annibaldival. A tárgyalások eredményei nem voltak a legkedvezőbbek a vilhelmiták számára, de biztosították a rend függetlenségét, és három, név szerint említett kolostort visszakaptak, viszont a többi vitatott német és magyar egyházuk az ágostonosoknál maradt.³⁰

Bánca István bíborosi működésénél feltűnő, hogy kivonja magát a pápaság és a világi hatalmak kapcsolatát érintő ügyekből, szerepvállalása inkább az egyház belső problémáinak rendezésében figyelhető meg. A szerzetesrendek érdekében kifejtett tevékenysége, különösen a vilhelmiták mellett mutatott kiállása jelzi, hogy közel állt lelkületéhez a koldulóbarátok, de különösen a remeték életfelfogása. Így érhető, hogy közvetlenül a tatárjárás után, amikor Magyarországon számos egyházi méltóság, plébánia betöltetlen, és szükség van a pasztoráló klerikusokra, miért engedi meg István kanonokjának, Özsébnek, hogy a közszolgálat helyett az egyéni élet szentségét, a remeteéletet válassza társaival.

Bánca István bíborosi feladatainak ellátásához megfelelő kíséretet kellett kialakítania. A korabeli gyakorlat szerint a bíborosok a pápa segítségével helybenlakáshoz nem kötött egyházi javadalmakba juttatták kíséretük tagjait. István kíséretének nagy része olasz származású klerikusokból és szerzetesekből került ki. Az olaszok mellett a spanyol papok szerepe jelentős még a kíséretben, de találunk egy franciát is. Az István környezetéhez tartozó szerzetesek mind a ferences rend tagjai. Meglepő viszont, hogy a bíboros közvetlen környezetében alig találunk magyar származásút. Egyedül Timót, a bíboros egyik kamarása, majd zágrábi püspök bizonyosan magyar³¹. István, úgy tűnik, megfelelő kíséret nélkül került Esztergomból a pápai kúriába, klerikusait és szerzeteseit Itáliában gyűjtötte össze. Így az első magyar bíboros kísérete nem jelentett közvetlenül lehetőséget a magyar papság számára, hogy pápai vagy bíborosi szolgálatba kerüljenek. Bánca István elsősorban rokonainak taníttatásában tűnik ki. Unokaöccsei mellé a korban szokatlan módon, külön nevelőt fogadott.³² A király után István bíboros a külföldi

²⁹ PARAVICINI—BAGLIANI 352.

³⁰ ELM, K.: Beiträge zur Geschichte des Wilhelmitenordens. Köln—Graz 1962. 50. és 108—119. (továbbiakban: ELM). A szerző nem említi, hogy István bíboros korábban a ferenceseket képviselte volna a kúriában, viszont mivel a bíboros aláírta az 1256 augusztusában kiadott „Religiosam vitam eligentibus” bullát, nem tartja kizártnak, hogy a vilhelmiták protektorságát már 1252-től, Rómába kerülésétől ellátta Bánca István.

³¹ PARAVICINI—BAGLIANI 353—7. felsorolja a bíboros kíséretének tagjait.

³² Besenyő Mátyás mesternek, miután István unokaöccseinek tanítását befejezte, egy évi 15 márka jövedelemmel járó javadalmat igyekszik biztosítani. THEINER I. 251—2.

egyetemjárás legjelentősebb támogatója a 13. század második felében Magyarországon. Az 1260-as évek elejétől négy rokonát is taníttatja Padovában és Bolognában, megélhetésük biztosítására különböző magyar és olasz egyházi javadalmakat szerezve nekik. Egyik unokaöccse, Orbász pozsegai prépost, padovai kanonok és pápai káplán közel évtizedig tanult Itáliában és az Árpád-kori Magyarország azon kevés egyetemet végzett klerikusai közé tartozott, akik római jogból szereztek doktorátust.³³ Rokonainak támogatásához tartozik az is, hogy közbenjárására mentesíti a pápa, egyik unokaöccsének Polosan birtokán épült egyházat a főesperesi joghatóság alól.³⁴

István bíborosnak Rómába költözése után sem szakadtak meg kapcsolatai a magyar egyházzal. Felkeresték őt hazai egyházak követői segítségét kérve a pápa előtt folyó ügyük elintézésében. A pápák is megbízták őt, hogy az eléjük került hazai egyházi vitákat rendezze.³⁵ IV. Béla részéről megkeresés azonban soha sem érkezett, sőt, úgy tűnik, hogy a hűvös viszony egyszer-számra nyílt konfliktusba is fordult. Bánca István kísérete tagjainak és rokonainak nem egyszer magyar egyházi javadalmakat adott a pápai támogatást kihasználva. A kisebb jövedelmű tisztséget adományozása ha nem is találhatott jó visszhangra a királynál, nem érte meg a súrlódást a pápai udvarral, IV. Béla hallgatólagosan elnézte ezeket. Mikor azonban a zágrábi püspökség betöltésének kérdése merült föl, a királynál határozott ellenállást talált a bíboros jelöltje. 1262-ben a zágrábi káptalan István bíboros hasonló nevű unokaöccsét választotta püspökéül. István pozsonyi prépost azonban még nem érte el a kánonilag szükséges életkort, IV. Orbán pápa a bíborosra való tekintettel hajlandó lett volna felmentést adni és megerősíteni őt, de a kardinális inkább kamarásának, Timótnak adta a püspökséget. A pápa elfogadta István jelöltjét, sőt megengedte neki, hogy Timót magyarországi javadalmaival — valkói főesperesség, zágrábi kanonokság, zalai főesperesség és négy kápolna a győri egyházmegyében — tetszés szerint adhassa át kísérete tagjainak. IV. Béla tiltakozott Timót megválasztása ellen, fő érvként annak alacsony származását hozva fel, de egy későbbi levelében alkalmatlannak tartja arra is, hogy királyi tanácsadó legyen. Itt talán a jelöltnek István bíboros környezetéhez tartozására gondolt Béla. A négyéves vita után azonban IV. Bélának végül meg kellett hátrálnia, és 1266-ban kénytelen volt elfogadni Timót zágrábi püspökké választását.³⁶ István bíboros és IV. Béla feszült viszonyát mutatja, hogy István rokonságának tagjai IV. Béla uralkodása alatt egyetemi végzettségük ellenére sem tudtak jelentősebb egyházi tisztséget megszerezni Magyarországon. Egyedül a bíboros már említett István nevű unokaöccsének sikerült IV. Béla alatt a magyar prelátusba bejutnia, de karrierjét biztosan nem IV. Bélának, hanem István ifjabb királynak köszönhette, aki 1265 után az ország keleti részének kormányzását kapta meg, így az ott található királyi egyházak és püspökségek betöltésére is igényt formált. Istvánt, mint saját ifjabb királyi kancelláriájának vezetőjét, így a kalocsai érseki székre segíthette.

Bánca István donációs tevékenységéről keveset tudunk, valószínűleg elsősorban itáliai egyházaknak tett adományokat, feltehetően ezek emlékei Praenestében még megtalálhatók. Esztergomi érsekként 1252-ben a Szent Adalbert székesegye-

³³ Szűcs 168.; Pór A.: Adatok a bolognai és paduai jogegyetemen a XIV. században tanult magyarokról. in: Századok 31 (1897) 781.

³⁴ THEINER I. 235.

³⁵ BALICS 360—1.

³⁶ PAULER Gy.: A magyar nemzet története az Árpád házi királyok alatt. II. Bp. 1899. 276—7.; Szűcs, 171—2.

házban eltemetett apja, Orbász comes lelki üdvéért, Szent Lucia tiszteletére állít oltárt Esztergomban.³⁷ F. de Mély, múlt századi francia művészettörténész Báncsa István bíborossal azonosítja azt az István kardinálist, aki a chartres-i székesegyház egyik kápolnájában álló, Szent Miklós életéből vett jeleneteket ábrázoló üvegablakot készíttette, és ajánlotta fel a Boldogságos Szűznek.³⁸ A vilhelmiták történetének mongoráfusa szerint a rend magyarországi kolostorainak létrejöttét is segítette István érseksége idején.³⁹

Báncsa István halálának idejéről nincs egységes álláspont a hazai szakirodalomban. A különböző munkák 1267 és 1269 közé teszik halálát.⁴⁰ A bíborosi kollégiumban 1268. február 28-án szerepel utoljára aláíróként, s még ebben az évben Jacobus Savelli veszi át a vilhelmiták protektorságát. Báncsa István bíboros, úgy tűnik, 1268-tól visszavonult, talán betegség akadályozta abban, hogy továbbra is részt vegyen az egyetemes egyház irányításában. Necrológja és egy Párizsban őrzött kódex szerint 1270. június 9-én vagy 10-én, közel 18 esztendei bíborosság után hunyt el.⁴¹

---

³⁷ MES I. 392–3.

³⁸ F. DE MÉLY: Le cardinal Etienne de Vancza, archevêque de Strigonie. Son portrait à la cathédrale de Chartres. in: *Revue de l'Art chrétien*. 32 (1889) 162–9.

³⁹ ELM 89.

⁴⁰ BALICS 362.

⁴¹ PARAVICINI—BAGLIANI 352.

Tibor Almási and László Koszta

CARDINAL ISTVÁN BÁNCSA
(CIRCA 1205–1270)
A BIOGRAPHICAL OUTLINE

This paper summarizes the biographical data of the life of István Bánca — the first cardinal of Hungarian origin — and pinpoints the yet unclarified details to be explored by further research.

Due to his education and learnedness in ecclesiastical matters István Bánca was able to advance quickly in the church hierarchy, and as early as 1240 he was appointed bishop of Vác. At first he had good relations with king Béla IV (1235–1270), who employed him as his leading diplomat during the Mongol invasion, and nominated him archbishop of Esztergom in 1242. He became known by the Holy See when sent to Italy as an envoy of the king. Following the loosening of relations between Hungary and the Holy See his ties to his king gradually deteriorated while those to Rome became stronger. Pope Innocent IV appointed him cardinal in 1252. István Bánca had difficulties fitting in his new surroundings. He was, at first, planning to return to Hungary, but after 1253 had to abandon his plans for good. He did not play an important role in the increasing struggles for supremacy in the king's court following the solution of the problem of German interregnum. He was actively involved in solving the internal problems of the church. He avoided the struggles between different cardinals' interest groups. His personality and spirituality is best revealed through his close ties with orders of mendicants and eremites.